

O'SMIRLIK DAVRI INQIROZI - PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA

Rustamova Surayyo Shaxobiddinova

Toshkent tibbiyot akademiyasi "Pedagogika, psixologiya va tillar" kafedrası katta o'qituvchisi
<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.02.1.068>

Annotatsiya. O'smirlikning psixologik jihati birinchi o'ringa chiqadi. Aqliy rivojlanish hissiylik va qo'zg'aluvchanlikning kuchayishi bilan tavsiflanadi. O'zining jismoniy o'zgarishlarini his qilgan o'smir o'zini kattalar kabi tutishga harakat qiladi. Haddan tashqari faollik va asossiz o'ziga ishonchni ko'rsatib, u kattalarning yordamini tan olmaydi. Negativizm va kattalik hissi o'smir shaxsining psixologik yangilanishidir.

Kalit so'zlar: o'smirlik davri, «o'smirlik kompleksi», jinsni anglash, kattalik hissi, «Men-kontsepsiya».

ПОДРОСТКОВЫЙ КРИЗИС-КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Рустамова Сурайё Шахобиддиновна

старший преподаватель кафедры «Педагогика, психологии и языков» Ташкентской медицинской академии

Аннотация. Психологический аспект подросткового возраста выходит на первый план. Развитие психики характеризуется повышенной эмоциональностью и возбудимостью. Ощущая свои физические изменения, подросток пытается вести себя как взрослый. Проявляя чрезмерную активность и необоснованную самоуверенность, он не признает поддержку взрослых. Негативизм и чувство взрослости являются психологическими новообразованиями личности подростка.

Ключевые слова: подростковый возраст, «подростковый комплекс», половая идентификация, чувство взрослости, «Я-концепция».

ADOLESCENT CRISIS AS A-PSYCHOLOGICAL PROBLEM

Rustamova Surayyo Shakhobiddinova

senior teacher of the Department of «Pedagogy, Psychology and Languages» of the Tashkent Medical Academy

Annotation. The psychological aspect of adolescence comes to the fore. Mental development is characterized by increased emotionality and excitability. Feeling his physical changes, the teenager tries to behave like an adult. Showing excessive activity and unreasonable self-confidence, he does not recognize the support of adults. Negativism and a sense of adulthood are psychological new formations of a teenager's personality.

Key words: adolescence, «teen complex», gender identification, a sense of maturity, «self-concept».

Kirish. O'smirlik insonni balog'atga yetish davri bo'lib, o'ziga xos xususiyati bilan kamolotning boshqa pog'onalaridan keskin farq qiladi. O'smirda ro'y beradigan biologik o'zgarishlar natijasida uning psixik dunyosida tub burilish nuqtasi vujudga keladi. Balog'at davriga 11-15 yoshli qizlar va o'g'il bolalar kiradilar. Kamolotning mazkur pallasida jismoniy o'sish va jinsiy yetilish amalga oshadi. O'smirlik yoshida qizlar va o'g'il bolalarning jismoniy qiyofasida muhim o'zgarishlar ro'y beradi. Bu davrning boshlanishida qizlar o'g'il bolalarga nisbatan tezroq o'sib ulg'ayadilar. Bu jarayon qiz bolalarning ertaroq jinsiy balog'atga yetishiga bog'liqdir.

Adabiyotlar taxlili. E.Erikson fikricha, o'smirdagi identik bosqichlar yosh o'smirlar davridan kattalar hayotiga kuzatib, insonlarga yaqinlashishni rivojlantiradi. O'smirlar emotsional munosabatlarini shakllantirib boshlaydi, bunday davrlarda katta qoniqish hissini uyg'otadi. Mihaly va Djeremi Xanter (2003) tajribalarida bu yoshdagi o'smirlar o'z tengdoshlari davrasida bo'lganda o'zlarini baxtli his qilishini aniqlaganlar. O'smirlik yoshida faqat jismoniy taraqqiyot yuzaga kelmay, balki bolaning shaxsi ham sezilarli rivojlanadi. Bola shaxsining rivojlanishi tevarak-atrofdagi voqelikning ta'siri ortida maktabdagi, ta'lim tarbiya jarayonining ta'sirida, jamoa va tarbiyachilarning g'oyaviy rahbarligi ostida amalga oshadi.

O'smirlik yoshi xatti-harakatlarida suyana boshlaydigan dunyoqarashlarning, ma'naviy e'tiqod,

prinsip, qoida, idealarining, baholash, mulohazalari sistemasining tarkib topishi davridir. Agar kichik maktab yoshidalik davrida u kattalarning, ya'ni o'qituvchilar va ota-onalarning bevosita ko'rsatmalari bilan, yoki o'zining tasodifiy va impulsiv istaklari ta'siri bilan xarakat qilgan bo'lsa, endilikda uning uchun o'z xatti-harakatlarining prinsipi, o'zining qarashlari va e'tiqodlari asosiy ahamiyat kasb etadi. O'qituvchi va tarbiyachi shuni nazarda tutishi lozimki, xuddi ana shu yoshda axloqiy ong taraqqiyotiga zamin qo'yiladi.

O'smir turli narsalarni mutlaqo aniq differensiallaydi. Agar tanaffus paytida o'ynab turib stulni sindirib qo'ysa va uni ustaxonada tuzatish lozim bo'lsa, bu jazo emas. Agar o'zining iflos qilgan joyini supurishga majbur qilinsa bu ham jazo emas. Bularning mantiqi o'smir uchun ravshan, ya'ni bu jazolash emas, balki xati-harakatlarining natijalarini tuzatishdir.

Psixologlar o'z oldilariga o'smirlar ma'naviy ongining mazmunini, ularning axloqiy tushunchalari va tasavvurlarini o'rganish vazifasini qo'rganlar. Tadqiqotlar umuman o'smirlar ma'naviy ongining yuksak darajada ekanligini ko'rsatadi. O'smirlarning ko'pchilik qismi yoshlarga munosib ma'naviy tushunchalarni to'g'ri tushunadilar. Bir necha misollar keltiramiz; qat'iylik- «bu, odam eng qiyin ishlarni amalga oshirishga kirishganda, uning xech qanday muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqmay ishini oxirigacha olib borishida ko'rinadigan xususiyatdir» (12 yosh) «qat'iylik yaxshi odamda ham rivojlanadi, ammo yomon odamda yomon ishlarga, yaxshi odamda esa yaxshi ishlarga xizmat qiladi.» (12yosh) o'smirlik yoshining oxiriga kelib chuqur anglashlik darajasi, albatta, sezilarli o'sadi. «Kamtarlik-bu, o'ziga oqilona baxo bera bilish, o'z-o'ziga va xatti-harakatlariga nisbatan tanqidiy munosabatda bo'lishdir».

E'tiqod va dunyoqarashning tarkib topishi bilan chambarchas bog'langan xolda o'smirlarning axloqiy ideallari ham yuzaga kela boshlaydi. Bu ideallar yetarli darajada chuqur, mazmundor, faoldir va bu ideallar o'ziga xos axloqiy etalon bo'lib xizmat qiladi, o'smir esa o'z xatti-harakatlarini ana shu etalon bilan tenglashtiradi. Kichik yoshdagi o'smirlar uchun odatda qandaydir konkret bir kishi ideal bo'ladi. Bu odam o'smir yuksak darajada baholaydigan sifatlarni o'zida gavdalantirgan bo'ladi. Ko'pgina bunday ideal ota-onalar, o'qituvchilaryoki yaxshi ko'radigan kitobidagi va kinofilmidagi qaxramonlardir.

O'smirlar o'zlarining kelajakdagi hayot va faoliyatlarini o'z orzularida loyihalashtiradilar. Katta ishlar va qaxramonona kasb kishilari, fan va mehnat kishilari o'smirlarimizning aql-hushini o'rab olgandir. Bu mamlakatimiz hayotidagi keng va chuqur ijtimoiy hodisalar bilan hozirgi vaqtdagi xaqiqiy qaxramonona ishlar bilan bog'liqdir. So'nggi yillarda o'smirlarning qaxramonlik haqidagi orzu va umidlari tobora ko'proq o'z hayotini fazoni zabt etishga, raketa texnikasiga, quvvatning yangi turlaridan foydalanishga, ximiya, fizika, biologiya va meditsina sohalari bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlari olib borish bilan bog'lanmoqda. O'smirlarimizning orzulari ularning mamlakatimiz hayotida, ijtimoiy foydali faoliyatda qatnashishi uchun bo'lgan ishtilishlardan darak bermoqda.

O'smirlik yoshiga o'tish o'quvchilarning o'qish faoliyatidagi muhim qayta o'zgarishlar bilan bog'liqdir. O'qish faoliyatining yangi va yuqoriroq bosqichi uning mustaqillik darajasi bilan belgilanadi. D.B.Elkonin, T.V.Dragunova va boshqa psixologlar ishlarida ko'rsatishicha, o'smirlik yoshining dastlabki davrida o'qish faoliyati taraqqiyotining bosqichlarida juda katta xar xillikni kuzatish mumkin. Mustaqil ishlarni elementar darajada ham tashkil qila olmaydigan, nihoyatda past, quyi bosqichdan boshlab, mustaqil ishlar fakat uy vazifalarini bajarishda kuzatiladigan qator oraliq shakllardan o'tib, yangi materiallar va xatto bilimlarning yangi sohalari (astronomiya, mexanika, radiotexnika) mustaqil o'zlashtiriladigan eng yuksak bosqichlarni kuzatish mumkin. O'smirlik yoshining boshlanishi o'qish faoliyati eng yuksak bosqichining tarkib topa boshlashi bilan bog'lanadi. O'smir uchun bilish extiyojlarini qondirishga qaratilgan mustaqil bilim orttirish tarzidagi o'qish faoliyatining ma'nosi sekin-asta ochila boshlaydi.

Vokelikka bo'lgan ongli munosabatning umuman o'sishi bilan o'smirlarning o'qishga bo'lgan ongli munosabatlari sezilarli darajada kuchayadi. O'zlarining o'qish faoliyatlarida ular sekin-astalik bilan shaxsiy ma'no kasb etadigan xaqiqiy, chukur bilimlar bilan yangicha munosabatlarda bog'langan yangi, yuksakrok bosqichga ko'tariladilar. Rus psixologlarining tadqiqotlari shuni belgilab berdiki, o'smirlar o'qish faoliyatining motivlari murakkab tuzilishga egadir. O'smirlar o'qish faoliyatining motivlari tarkibiga keng ijtimoiy motivlar (bilim orttirishning ijtimoiy jixatdan muhim ekanini anglash, mustaqil hayot va mehnatga tayyorlanish uchun o'qish zarurligi), aslida muvaffaqiyatga intilish, izzat nafs bilan bog'lik bo'lgan bilish motivlari va shaxsiy motivlar (bolalar jamoasida obro' qozonishga intilish va rahbarlik rolini o'ynash) birga ko'shilib ketgandir.

Bunda ba'zan qarama-qarshilik kuzatiladi. Bilim orttirishga bo'lgan intilish maktabdagi o'qishga befarq yoki hatto salbiy munosabatda bo'lish bilan, maktabdagi baholarga «xushchaqchaq-mensimaslik» (D.B.Elkonin) munosabati bilan aralashib qo'shib ketishi mumkin. Bu o'qishdagi u yoki bu xildagi muvaffaqiyatsizlikka, o'qituvchi bilan bo'lgan nizoga nisbatan o'ziga xos reaksiya bo'lishi mumkin. O'smir odatda o'zining o'qishdagi muvaffakiyatsizliklarini qattiq ichdan kechiradi, lekin uning izzat nafs ba'zan bu muvaffakiyatsizlikka bo'lgan haqiqiy munosabatni niqoblash xohishini tug'diradi. Natijada o'quvchi o'qishdagi muvaffakiyatlariga o'zini mutlaqo befarqdek va beparvodek tutadi, xatto soxta mardlik ko'rsatmoqchi bo'ladi.

Nihoyat, o'smir xotirasining o'ziga xos xususiyati ancha murakkab assotsiatsiyalarni, yangi materialning eskisi bilan bog'lanishini aniqlash, yangi materialni bilimlar sistemasiga kiritishdir. Yu.A.Samarin va uning xodimlari bilimlar tizimini tarkib toptirish jarayoni xar xil darajadagi assotsiatsiyalarni belgilab olishga asoslanishini aniqlaganlar. O'smir kichik maktab yoshidagi bola uchun xarakterli bo'lgan ayrim assotsiatsiyalar. Yu.A.Samarin fikricha, lokal assotsiatsiyalar va alohida sistemali assotsiatsiyalar bir-biridan ajralgan holda mavjud bo'ladigan alohida masalalarga doir xususiy bilimlar hosil qilishdan ancha yuqori darajada-fanlar ichidagi (sistemalar ichidagi) assotsiatsiyalarni (o'quv predmeti ichidagi bilimlarini aks ettiruvchi assotsiatsiyalarni) tarkib toptirish darajasiga o'tadi, o'smirlik yoshining oxirida eng yuksak darajaga-fanlararo assotsiatsiyalarga o'tish uchun sharoit yaratiladi. Bu turli o'quv predmetlarining materiallarini bir-biri bilan bog'lash, xar xil fanlardan beriladigan bilimlarning umumiylikini, birligini tushunish imkonini beradi.

O'smirlik davri inqirozi rivojlanishning eng muhim va murakkabi bo'lib, an'naviy ravishda uch bosqichdan iborat:

- 1) avvalgi eski odatlar, stereotiplar, tuzilmalarni qulashi;
- 2) inqirozning avj nuqtasi (o'smirlik davrida - bu 13 yosh, lekin bu shartli);
- 3) inqirozdan keyingi bosqich, ya'ni yangi tuzilmalarning shakllanish va yangi munosabatlarni o'rnatish davri.

Katta o'smirlar o'zlariga beradigan baho bilan atrofdigilarni ularga beradigan bahosini qiyosiy tahlili natijasida o'zlarini ob'ektivroq baholay boshlaydi. Bu o'smirlik davridagi psixik yangillanishning ko'rinishi - o'z-o'zini takomillashtirish zarurati. O'z taqdirini o'zi belgilashga psixologik tayyorlikda, shubhasiz, o'z-o'zini anglash etakchi rol o'ynaydi - o'z fazilatlarini anglash va ularni baholash, o'zining haqiqiy va orzu qilingan "Men"i haqidagi tasavvurlar.

Avvaliga o'zining erkinligi, istak va intilishlarining cheklanishiga nisbatan yashirin, keyin esa ochiq norozilik bildiriladi. Bu xuddi ilgari ko'rsatilgan itoatkorlik uchun qasos sifatida boshlanadi. Shaxs ichidagi nizo-bu ichki dunyo tuzilmalari o'rtasidagi uzoq davom etgan kurash natijasida yuzaga keladigan, ijtimoiy muhitdagi qarama-qarshi aloqalarni aks ettiruvchi va qaror qabul qilishni kechiktiradigan o'tkir salbiy tajriba. M.I.Zelenkovning fikriga ko'ra, shaxs ichidagi nizoning namoyon bo'lish shakllari quyidagilardir:

- 1) Nevrasteniya. Uning belgilari kuchli toqatsizlikdir; tushkun kayfiyat, ishchanlikni pasayishi; yomon uyqu; bosh og'rig'i.
- 2) Eyforiya: namoyishkorona o'yin-kulgi; o'rinsiz vaziyatlarda xursandchilik ifodasi; «ko'z yoshlari bilan kulish».
- 3) Regressiya: xatti-harakatlarning ibtidoiy shakllariga o'tish; mas'uliyatdan qochish.
- 4) Proyeksiya: salbiy sifatlarni boshqalarga ko'chirish; ko'pincha boshqalarni asossiz tanqid qilish.
- 5) Nomadizm: yashash joyini tez-tez almashtirish; ko'pincha do'stlar bilan munosabatlarni buzish; odatlar, sevimli mashg'ulotlar, shart-sharoitni o'zgartirish.
- 6) Ratsionalizm: noto'g'ri va ijtimoiy ma'qullanmagan harakatlarini oqlash.

Xulosa. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, o'smirlik davrida shaxsning shakllanishi jarayoni tugamaydi. Bu butun davr ilgari tashkil etilgan psixologik tuzilmalarni sezilarli darajada qayta qurish va shu paytdan boshlab ularning rivojlanishining keyingi yo'lini boshlaydigan yangilanishlarni paydo bo'lishini anglatadi. Biroq, bu erda etakchilar endi yoshga bog'liq qonuniyatlari emas, balki inson psixikasining individual shakllanishi bilan bog'liq bo'lgan qonuniyatlar bo'ladi.

Jumladan, ba'zi o'smirlarda bu davr og'ir o'tishi va bir qator muammolar paydo bo'lishi mumkin: depressiya, addiktiv xulq-atvor, o'quv motivatsiyasini pasayishi, ota-onalar, pedagoglar va tengdoshlari bilan shaxslararo munosabatlardagi nizolar, erta va pala-partish jinsiy munosabatlar oqibatida istalmagan

homiladorlik hamda turli xil og'ir kasalliklar, qoidabuzarlikdan to'jinoiy xatti-harakatlargacha. Shunday ekan, ushbu muammolarni o'z vaqtida oldini olish chora-tadbirlarini amalga oshirish kechiktirib bo'lmaydigan dolzarb vazifalardandir.

Yana shuni aytish joizki, o'smirlik davrida inqirozlar bo'lishi tabiiy jarayon hisoblanib, uning qay darajada kechishi, oqibatlarini o'smirlarning ota-onasi, yaqinlari va pedagoglarga bevosita bog'liq. Ushbu o'tish davrida o'smirlarni xar tomonlama qo'llab-quvvatlash, ulardagi o'zgarishlarni anglashiga yordam berish va bu yosh davrida uchraydigan muammolarni bartaraf etish bo'yicha psixologik treninglar, psixologik konsultatsiya va davra suhbatlari o'tkazish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar

1. Зеленков М. И. Социально-психологические проблемы конфликтов. Учебное пособие.- М.: Юридический институт МИИТа, 2003.
2. R.N. Melibayeva, U.A. Tashkenbayeva, N.A. Askarova. // Yosh va pedagogik psixologiya. Darslik // "TIBBIYOT NASHIRIYOTI MATBA'A UYI" MChJ Toshkent – 2022, 156-158 b.
3. Прихожан А. М. Проблема подросткового кризиса // Психологическая наука и образование. — 1997.
4. Смирнов А. А. Психология ребенка и подростка // Избр. психол. тр.: В 2т. - М, 1987. - Т.1.
5. David G. Myers. Psychology, 2010 by Worth Publishers. 200- p.